

TÜRKİYE'DE ÖRGÜN ÖĞRETİMDE DİNİN YERİ (1924-1980 ARASI DİN ÖĞRETİMİ ANLAYIŞI ÜZERİ- NE BİR DEĞERLENDİRME)

Nurullah ALTAŞ*

A. 1924-1980 YILLARI ARASINDA DİN DERSLERİ VE PROGRAMLARI

İslam eğitim tarihi boyunca din eğitimi, tüm eğitim uygulamalarının merkezinde yer almıştır. İlk eğitim uygulamalarının Peygamber mescidi etrafında şekillenmesi sebebiyle eğitim mekanları da cami çevresinde oluşturulmuştu. Bu sistem içinde din, sadece bir branş dersi değildi. Aksine öğretimin bütününi teşkil edecek şekilde ibadet hayatıyla sıkı bir ilişki içindeydi. Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin dini anlayış yönünde gelişmeye başladığı bilinmektedir.¹ İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde cuma, sima, mesed, muhadra ve muhadrat olarak tanınan ilköğretim kurumları, ülkemizde de mektephane, muallimhane, mekteb-i sibyan, mahalle mektebi, taş mektep, darüttalim, darulilm adlarıyla anılmıştır. Öğretmenlerine muallim, fakih, dinar, öğrencilerine de tilmiz, muhadri ve sabî denilen bu kurumların gayesi, önceleri küçüklere Kur'an öğretmekti. Ancak zamanla, İslam ahlakı ve İslam ilmihali gibi konular da programa eklenmiştir.²

Dinin dışında kalan diğer bilgiler ise mesleki öğrenimi teşkil etmekteydi. Yeni eğitim kurumlarının 19. yüzyılın ortalarından itibaren öğretim sistemine katılmasıyla birlikte sistem değişmeye başladı. Tanzimat öncesinde açılmaya başlanan yeni okullarda din eğitimi artık birbiriyle aynı ağırlıktaki derslerden oluşan öğretim programı içinde bir birim, dersler arasında bir ders olmuştur³. Yeni durumu Beyza Bilgin şu şekilde açıklamaktadır:

"Eski öğretim sisteminde eğitim 'dini eğitim' idi. Esas olan dini öğrenmek idi. Yeni öğretim sisteminde ise din, genel eğitimin bir branşı, yani öğrenilecek bilgilerin

* Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi yayınları, Ankara 1995, 26

² İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, MEB Yayınları, Ankara 1966, 5; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994, 73; Selahattin Farıdır, *İslam'da Örgün Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜSBE, İzmir 1984, 63

³ Bilgin, 63

yanı sıra 'dinin de öğretimi' olarak ortaya çıkmıştır. Yeni öğretim sistemi ile din, dersler arasında bir ders olmuştur...⁴

Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitim alanındaki çeşitlilik ve çoğulculuk, Cumhuriyetle birlikte son bulmuş, 1924 yılında çıkarılan Öğretim Birliği Kanunu ile medreselerle mektepler, mektep programlarında birleştirilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığının kontrolüne verilmiştir. Cumhuriyet Dönemi, Tanzimat'tan beri süren dini eğitim-millî eğitim tartışmalarını öğretimin birleştirilmesi ilkesi ile bir çözüme kavuşturmak istemiştir. Öğretim Birliği Kanunu (Tevhid-i Tedrisat Kanunu), Türkiye sınırları içindeki bütün öğretim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığına bağlarken, yüksek din bilimcileri ve ülkedeki din hizmetlerini yerine getirmek üzere eleman yetiştirilmesini sağlamak amacıyla okullar açılmasını da öngörmüştür⁵.

Bu kanunun uygulanması sırasında medreselerin tamamı kapatılırken yüksek din bilimcileri yetiştirmek üzere İstanbul Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi, halkın din ile ilgili hizmetlerini görececek elemanların yetiştirilmesi amacıyla da İmam Hatip Mektepleri açılmıştır. Yeni mekteplerde din derslerinin okutulmasına ise devam edilmiştir. 1924 ilkökul programlarında din dersi, "Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri" adı ile birinci sınıf hariç, diğer sınıflarda haftada ikişer saat okutulmak üzere programdaki yerini almıştır. Dersin amacı ve uygulanmasını program, ikinci sınıflar için şu şekilde belirlemektedir: "Kur'an-ı Kerim Elifbası gösterildikten sonra Kur'an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve Amme cüzüne devam olunacaktır. Muallim bu derslerde, müna-sebet düştükçe Hz. Peygamberin menakıbı seniyesini izah ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır."⁶ 1926 programında ilkokullarda din dersleri üçüncü sınıftan başlamakta ve haftada bir saate indirilmektedir. Programda dersin amacı ve uygulanması ile ilgili olarak şu bilgilere yer verilir:

" Fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenilen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerh edilecektir. Çocuklara İslam dini ve İslam büyükleri sevdirilecek, iyi ve güzel hareketlerin İslam dinindeki yüksek kıymeti anlatılacaktır. Fakat hiçbir veçhile taassup fikri verilmeyecektir...Dünyayı hakir görerek yalnız ahirete teveccüh etmek kanaati sefaletle, tevekkülle, miskinlikle bir tutmak gibi hal ve hareketlerin hakiki dinde yeri olmadığı, dünyada azamî refah ve saadet içinde yaşamamanın ve Müslümanların zengin, memleketlerinin mamur olmasının dince de matlup ve mergup olduğu fikirlerinin çocuklara telkini lazımdır."⁷

1924 Programlarının din dersleri ile ilgili amaçlarını değerlendiren Recai Doğan'a göre bu dönemdeki din öğretimi ile ilkokuldan başlanılarak din alanında yerleşmiş yanlış kanaatlerin düzeltilmesi ve modernleşme çabalarında dinden yararlanılması hedeflenmektedir⁸. 1930 programında ise Din Dersi, şehir ilkokullarında yalnızca beşinci sınıf öğrencilerine, ebeveynleri isterse, haftada yarım saat verilen bir ders olmuştur. Şehir ilkokullarında isteğe bağlı hale gelen bu ders 1933 yılından itibaren müfredattan tamamen kaldırılmıştır⁹. Dersin köy ilkokullarından kaldırılması 1939, liselerden kaldırılması 1930, öğretmen okullarından kaldırılması ise 1931 yılın-

⁴ Bilgin, 64

⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, c.7, s. 24-27, (3 Mart 1340)

⁶ Recai Doğan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhidi Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitim-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999,273

⁷ Doğan, 273

⁸ a. g. y.

⁹ a. g. y.

dan sonradır¹⁰. Böylece 1939 yılından itibaren din öğretimi tamamen örgün eğitimin dışında bırakılmıştır.

Medreselerin kapatılmasıyla ortaya çıkan ihtiyaçlara Cumhuriyet eğitimi, mekteplerde yapılacak din öğretimiyle cevap vermeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki din eğitimi temelde modernleşme çabalarına dini açıdan destek sağlanmasını amaçlarken dini alandaki yanlış anlayışları da düzeltmeyi hedeflemekteydi. Eğitimin birleştirilmesine ilişkin kanunun çıkmasının ardından siyasi anlayışlardaki değişiklikler eğitim alanına da yansımış, ilk günlerdeki uygulama şekli korunmamış ve sonradan din eğitimi açısından olumsuz bir döneme kapı açılmıştır.

Din öğretiminin örgün eğitim sürecinin dışında bırakıldığı dönem içinde toplumda ve gençler arasında yaygınlaşan ahlaksızlık olarak nitelendirilen bazı alışkanlık ve davranışların yaygınlaşması üzerine 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan 2. Milli Eğitim Şurasında ana tartışma konusu "ahlak meselesi" olarak belirlenmiştir. Şura çalışmaları sırasında bir ahlak komisyonu oluşturulmuş ve okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi yönünde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemeler yapılırken Türk eğitiminin hedefleri arasında Türk diline, kültürüne, inkılabın eser ve esaslarına, umumiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk; bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlak ilkelerini benimsemiş bir insan; kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek de bulunduğu vurgu yapılmıştır¹¹. Bu komisyonun hazırlamış olduğu rapordaki "idealizm Türk Çocuğu" ve "Türk Ahlakının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları" başlıklı bölümlerinde hedeflediği özellikler, dini temelden ziyade ulusçu ilkeye dayalı milli karakterde bir ahlaktır. Ahlak öğretimine ilişkin ortaya konan ilkelerin Mesleki ve Teknik Okullarda uygulanması üzerinde ayrıca durulmuş ve bir iş ahlakının geliştirilmesi özellikle hedeflenmiştir¹².

B. DİN ÖĞRETİMİNİN YENİDEN ÖRGÜN EĞİTİM SÜRECİNE GİRİŞİ

1946'dan sonra din öğretimi alanında arayışlar yeniden başlamış ve yaklaşık 16 yıllık bir uygulamadan sonra örgün eğitim içinde din öğretimi yeniden yer almıştır. 17 Şubat 1948 tarihinde ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına din dersi koyulması karar altına alınmıştır. Ancak bu derslerde okutulacak kitapların hazır olmaması sebebiyle uygulamaya geçirilmesi bir yıl gecikmiştir. 1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı öğretim süresi on ay olan İmam-Hatip Kursları açılmış, aynı yıl 1 Şubat tarihinde alınan kararın 7 Şubat 1949 tarih ve 542 sayılı tebliğler dergisinde yayınlanmasıyla program dışında yer almak kaydıyla ve Ahmet Hamdi Akseki'nin yazdığı kitaplarla ilk okullarda din dersi uygulamaları başlatılmıştır¹³. Din derslerin yeniden uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda dersler programlar içine alınmamış, normal ders programının bitiminden sonra, velisinden çocuğunun din dersi okumasını istediğine dair dilekçe

¹⁰ a. g. y. Ayrıca bkz. Hasan Cicioğlu, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim*, 2. Baskı, Ankara 1985, 94; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji yayınları. İstanbul 1994, 302-303; Mustafa Öcal, *Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Öğretimi*; *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1999, 309

¹¹ *İkinci Maarif Şurası* (Tıpkı Basım), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, 104

¹² *İkinci Maarif Şurası*, 104-106

¹³ İsmail Hakkı Ülgen, *Beşinci Milli Eğitim Şurası* (Tıpkı Basım), İstanbul 1991, 391; Öcal, 315; Ayhan, 251

getirenlere din öğretimi imkanı sağlanmıştır. Derslerin program içinde yer almaması ve okumak isteyenlerin dilekçe vermesi derslerin uygulanması sırasında güçlükler oluşturmaktaydı. Din derslerinin müfredat içine alınması 1.11.1949 tarihindeki kararla gerçekleştirilmiş, aynı karar 4 Kasım 1950 tarihinde bazı farklılıklarla yeniden alınmıştır¹⁴, ilkokullara din derslerinin konmasından sonra 25.10.1951 tarihinde alınan kararla Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okullarına da Din Bilgisi Dersleri konmuştur.

5-14 Şubat 1953 tarihlerinde düzenlenen 5. Milli Eğitim Şurasının yedinci birleşim, ikinci oturumu yeniden uygulamaya konan din dersleri üzerinde önemli tartışmalara sahne olmuştur. Şuranın anılan oturumunda ilkokul programlarının yeniden gözden geçirilmesi hakkındaki komisyon raporları tartışılmıştı. Bu komisyon raporunun 15. maddesinde din dersleri ile ilgili olarak şu öneriler yer almıştır:

1. Müfredattaki itikadi kısımların çocuk ruhuna ve pedagojik ölçülere uygun şekilde tadili,

2. İslam tarihinden, Peygamberimizin ve büyük din adamlarının hayatlarından, ancak çocuk için cazip ve ahlaki değer taşıyan hikaye ve menkıbelerin alınması,

3. Bütün din öğretiminde dogmatik olmaktan sakınılarak yumuşak, tatlı, sıcak telkinler yapılması muvafık görülmüştür¹⁵.

Genel eğitime hakim olan çocuk merkezli anlayış çerçevesinde öne sürülen bu öneriler aslında döneminin şartlarını göz önüne alacak olursak din öğretimi açısından da oldukça ileri bir seviyeyi temsil etmektedir. Komisyon raporundaki önerilerin ne derecede program ve kitaplara yansıdığı bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

Komisyon çalışmaları sırasında söz alarak din derslerinin hukuki açıdan okul programları içinde yer alamayacağını savunan dönemin Milli Eğitim Bakanlığı Hukuk Müşaviri İsmail Hakkı Ülgen'in sözleri, komisyondaki tartışmaların din derslerinin programları üzerinde değil de dersin meşruiyeti üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu meşruiyet tartışmalarında dikkati çeken en önemli nokta sadece din öğretiminin okul dışındaki geleneksel yöntemlerin eline bırakılmaması gerekliliğinin ifade edilmesidir¹⁶. Ancak yine bu oturumda A.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Bülent Nuri Esen'in din öğretiminin öğretmenler aracılığı ile değil din adamları vasıtasıyla yapılması gerektiğini savunması, bu iddiasına gerekçe olarak da öğretimle görevli insanların dini inanışlarını ön plana çıkarmaması gerektiğini ileri sürmesi tartışmalara yol açmıştır. Esen'in iddiaları şunlardır:

"Öğretmeni hür, müstakil düşüncesi ile bırakmak, ellerine çocuklarımızı tevdi edeceğimiz kadar büyük mesuliyette bir şahıs olarak görmek istiyorsak fikir ve inanışlarında hür bırakmak istiyorsak, kendisine dini tedrisat yaptırmamalıyız. Bu nevi tedrisatı ancak din adamı yapabilir...Dini inanış bir temayül meselesidir. Kendisi muayyen bir dine mensup olmayana dinî terbiye verdirmeye kalkarsanız belli bir dine göre ister istemez talebeleri sürükleyecektir."¹⁷

Esen'in açmış olduğu bu tartışmada ortaya konan farklı görüşler, aslında daha sonraki din dersi programlarının ve kitaplarının şekillenmesine de etkili olacaktır.

¹⁴ Ömer Okutan, *Din Eğitimi, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB yayınları. İstanbul 1983,417; ismet Parmaksızoğlu, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara 1966, 29

¹⁵ *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 354

¹⁶ *Beşinci Milli Eğitim Şurası*

¹⁷ *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 389

Çünkü tartışmada görüşlerini sunan İ.Ü. Fen Fakültesi öğretim üyelerinden Sara Akdik, ilkokul öğretmeni Kemal Atatuğ, öğretmen İzzet Akgül gibi üyeler, öğretmenin din dersinde görevlendirilmesiyle ilgili endişelerini söylerken din öğretiminde görevlendirilen öğretmenin öğrencinin karşısına iki farklı metotla çıkacağına vurgu yapmışlardır. Bu iki farklı metottan birisi mantığa dayalı konuşması ve bunları ispat etmesidir. Halbuki dine dayalı metotta ise mantıkla uyuşma söz konusu değildir. Bu şura üyelerinin görüşlerine göre dinde soru sorulmaya başlandığı andan itibaren dinden çıkılır. Öyleyse öğretmen gelen sorulara cevap verme durumunda kalırsa ne yapacaktır. Cevap vermezse diğer derslerde izlediği metoda ters düşerken cevap verirse dini inancına zarar verecektir¹⁸. Bu üyelerin zihniyetine göre din dersleri eleştirel düşüncenin yer alamayacağı dersler olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki aynı oturumda değerlendirmeye açılan komisyon raporunda din dersleri uygulamasında "dogmatik olmaktan sakınılarak yumuşak, tatlı, sıcak telkinler yapılması" ifadesiyle eleştirel sürecin başlatılmasına doğru adımların atılması mümkündür. Fakat bu yönde gelişim sağlama yerine geleneksel din eğitimi anlayışının en olumsuz şekliyle algılanması, uygulama aşamasında da olumsuzlukların karşımıza çıkmasına sebep olmuştur.

Beşinci Milli Eğitim Şurası'nın 8. birleşiminde söz alan Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenlerinden Fuat Gündüzalp, yaklaşık dört yıldır sürdürülmekte olan din derslerinin programları üzerindeki problemlere değinmektedir. Gündüzalp'in tespitleri aynı zamanda şura üyelerinin programlarla ilgili görüşlerinin toplu bir değerlendirmesi niteliğindedir:

"...Bu ilkokullardaki din derslerinde ne okutulacaktır? Bunun programı ne olacaktır? Bu konuları kim okutacaktır? Bu konular nasıl bir metotla yürütülecektir? Dün program hakkında din derslerinin konuları neden ibaret olsun konusu üzerinde konuşmuş olan arkadaşların bazılarının fikirleri arasında mutabakat olmadığını hatırlıyorum. Bazı arkadaşlar dediler ki; dinin yalnız ahlaki taraflarını ihtiva etsin, program yaparsanız ben o arkadaşla müşterek olarak şöyle düşünüyoruz ki, İslam Dininde bilhassa bugün bütün insanlığın kabul ettiği ahlaki prensiplere aykırı hiçbir şey yoktur. Siz veya ben ahlaki dini esaslara istinat ettirmeye kalktığımız takdirde şöyle bir hadise karşısında kalacağız: Şöyle hareket etmek ahlakidir. Çünkü Allah böyle emrediyor. Bu emir mukaddes kitapta yazılıdır. O mukaddes kitapla Allah dini peygamber vasıtasıyla insanlara tebliğ edilmiştir. Amma bu meseleleri görüştüğümüz takdirde mukaddes kitap ortaya çıktığı takdirde bir takım suallere cevap vermek mecburiyetinde kalacaksınız. O zaman başlıca akideleri ve bir çok unsurları ortaya atmak mecburiyetinde kalacaksınız. Ve netice itibarıyla o unsurlar ortaya çıktığı vakit öğretmenin felsefi inanışlarına mugayir noktaları bulunacaktır... Sonra program meselesinde bir noktaya daha yüksek dikkatinizi çekmek istiyorum. Dinin ahlakını mecburi olarak okutalım. Bunu demekle ahlaki prensipleri okutalım demekle bunun yanında dinin diğer kısımları vardır ki onlar da halkın görebildiği abdest alma, namaz kılma vesaire. Bu cihetleri hiçbir zaman ayıramazsınız. Biz bu programı ne kadar ileri düşüncelerle yaparsak yapalım, çocuk velileri abdest almak, namaz kılmak kısmının öğretilmesini isteyeceklerdir. Halbuki o zaman şöyle bir netice meydana çıkacaktır. Öğretmen kendisi namaz kılmadığı halde namazın İslam'ın şartlarından olduğunu öğretecektir... Bugün bütün okullarda ilkokullardan yüksek okullara kadar kabul edilmiş olan bir

¹⁸ Sara Akdik, *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 390

öğretim prensibi vardı. O da öğrencilerin her şeyi yaparak ve yaşayarak öğrenmesi prensibidir. Burada metot bahsine geçiyorum. Mesela biz öğrenci tabiat bilgisi dersini laboratuvarında kendi kendine çalışarak öğrensin diyoruz. Tarım işlerini tarlada, toprakla meşgul olarak öğrensin diyoruz. Halbuki din dersinde bu prensibi tatbik edecek miyiz? Öğrencilere din dersini okuması için lazım gelen şeyleri verecek miyiz? Bunu kabul edersek o zaman nereye varacağımızı yüksek takdirinize arz ediyorum. Çünkü o takdirde her okula bir ibadethane yapılması lazım gelir...¹⁹ "

Aynı oturumdaki tartışmalara katılan, o dönemde Unesco Milli Komisyonu üyeliği görevini de sürdüren Peyami Safa, din derslerinin müfredat programları üzerine yapılan eleştirileri cevaplar. Safa şunları söyler:

"Din derslerinin müfredat programı ile ilgili bahis konusu olduğu zaman Komisyonunda konuşma açıldı ve şu itirazlarda bulunuldu; evvela bu kitapta, itikat kısmına yer verilmiş; namaz, oruç vesaire... Bunların çocuklara öğretilmesinin ne faidesi vardır, lüzumu nedir diye bir itiraz yapıldı. Metafizik dediğimiz şeye itiraz yapıldı. Ahiret, namaz vesaire. Çocuk iradei külliyei anlayamaz. Filozofların da anladıkları şüphelidir, iradei külliye ve cüzûye gibi problemler çok metafizik problemlerdir. Halbuki kitaba girmiş. Buna itiraz edildi. Müdafaa eden arkadaşlar: Din dersleri koymak suretiyle güdülen sosyal gaye cahil hocanın elinden çocuğu kurtarmaktır. Hoca çocuğun babasına; ben de din dersi okutuyorum, namaz, oruç öğretiyorum, mahalle mektebine göndermeye ne lüzum var diyebilisin. Kitap ve akait kısmı onun için konmuştur, dediler. Bu da bir noktai nazardır... Bîrincîsi itikat edilen kısımların çocuk ruhuna uygun olması için metafizik kısmının tadilidir. Çocuğun anlayamadığı kısımlar tadil edildi, ikincisi İslam tarihinden, günlük hayatımızdan, menkıbelerden bahsedildi. Arkadaşlar, hakikaten ahlak eğitimi arasında bir paralellik vardır... Dün tecelli eden bütün arzular da din terbiyesinin ahlak terbiyesinden ayrılmaması arzusu idi. Üçüncüsü: ahiret, ölüm gibi konuların derinliğine gidilmemesi, çocuk dünyaya gelince Allah nerede diye sorar, bu suallere cevap vermek için bir kolaylık olmak üzere çocuğun seviyesini aşacak kısımların konulmaması ve çocuk ve öğretmenin durumunu nazarı dikkate alarak bunu önlemek için burada çocuk seviyesine ve anlayışına uygun olacak hükümleri koyduk. Nihayet dördüncüsü: dördüncü maddedeki bu din eğitiminin prensibini teşkil ediyor. Bütün din öğretiminde dogmatik olmaktan sakınılarak yumuşak telkinler yapmayı düşündük. Bu softalıktan kurtaran bir maddedir, iyiyi doğruyu gösteren bir telkin. Apdestsiz Kuranı tutarsan cehennemde yanarsın demek başkadır. Bu son maddeyi bunun için koyduk. Hem memleket realitesine, hem de memlekette bîr birine zıt iştiyaklara, hem Türk ve dünya mevzuatına, ileri pedagojik anlayışa uygun bir hulasa yapmış olduğumuzu sanıyoruz."²⁰

Beyza Bilgin, 1948 yılından sonra yeniden uygulamaya konan din derslerinin temel karakterinin bir çeşit ilmihal, günlük yaşantı ile ilgili dini bilgiler olduğunu belirlemektedir²¹. Gerçekten de dönem içinde ortaya konan ders kitabı ve kaynak eserler incelendiğinde dersin bu temel karakteri ortaya çıkmaktadır. 1949 yılında ilk ders kitapları Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmıştır. 1949 yılında Milli Eğitim yayınları arasında çıkan "Din Dersleri, 1-2" isimli kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanmış ve yine bu kurumda oluşturulan bir yüksek kurulca incelendikten sonra yayın-

¹⁹ Fuat Gündüzalp, *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 427-428

²⁰ Peyami Safa, *Beşinci Milli Eğitim Şurası*, 435-437

²¹ Bilgin, 77

lanmıştır. Kitapların üzerinde yazar ismi bulunmamasına rağmen Halis Ayhan, dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun hatıralarına dayanarak bu kitapların Ahmet Hamdi Akseki tarafından kaleme alındığını söylemektedir. Banguoğlu'nun hatıralarında ilkokulların son iki sınıfında din dersleri okutulması karan çıkınca dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sırer'in ilk 4 olarak bir din dersi kitabı yazdığını belirtir. Ancak bu kitapları hazırlayan komisyon Banguoğlu'nun ifadelerine göre devrimcilikle dervişlik arası bir üslup kullanmıştır. Kitabın içinde Pir Sultan Abdal'dan deyişlerin bulunması Diyanet başta olmak üzere bazı çevrelerde tepki uyandırmıştır²². Bunun üzerine uygulamaya geçilmesi gecikmiştir. Banguoğlu, ikinci Hasan Saka kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olunca direkt olarak kitapların yazım işini Ahmet Hamdi Akseki ile görüştüğünü belirtir. Banguoğlu Akseki ile görüşmesini şu şekilde anlatır:

"-Hocam, bu kitapları sen yazacaksın, dedim.

-Nasıl kitap istiyorsunuz? Diye sordu.

-Dinde inkılap olmaz, biz vaktiyle nasıl okuduksa öyle dedim ve ilave ettim, yalnız mezhep ayrılıklarına girmeyelim ve hurafeye yer vermeyelim. Hoca: Tabii öyle olur, dedi ve yardımcı bir heyetle kitapları yazmaya koyuldu²³.

Akseki, Türkiye'de uzun yıllar el kitabı özelliği taşıyan "İslam Dini" isimli ilmihalin yazarıdır ve ilmihalci anlayışını din dersi kitaplarına da yansıttığını iddia etmemiz mümkündür²⁴. Bu kitaplardan 19.07.1949 tarihli emirle ikinci kez bastırılan "Din Dersleri II"²⁵ isimli kitabı incelediğimizde klasik bir ilmihal tertibi içinde düzenlendiğini görmek mümkündür. İman konularıyla başlayan kitapta yüzyıllardır Maturidi ekol tarafından formüle edilen imanın şartlarının her birini ayrı bir başlık altına almaktadır, İslam'ın şartlarını başlıklandığı bölümlerden önce ise Hz. Peygamber'in hayatının tarihi bir üslupla anlatıldığı başlık, ölüm ve şehitlik, çalışmanın önemi, Allah'a karşı görevlerimiz gibi bölümler yer almaktadır. Ders kitabında metin içinde ayet ve hadislerle temellendirme yapmamakta, konuyla ilgili ayet ve hadisleri metin dışında ayrıca vermektedir. Bir büyüğün çocuğa nasihatlerine benzeyen bir üslup kullanılmaktadır.

Bilgin, ilmihalci anlayışı teorik olarak temellendiren Yusuf Ziya Yörükhan'ın şu sözlerini alıntılar: "Müslümanlık ruhunu ve hakikatini bilmemekten doğan aldanışları gidermek için her ferden Kuranı Kerim ayetleri ile tespit edilen İslam esaslarını yakından ve açıkça bilmesine ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç Müslümanlığı müphemiyetten kurtaracak ve, hakikati olduğu gibi gösterecek bir ilmihali zaruri kılmaktadır İnsanın bunu ana kaynaktan, Kitabullahtan bizzat çıkarması ve okuması gereklidir"²⁶

4 Kasım 1950 tarihinden itibaren din derslerinin okutulmasında iki olumlu değişiklik yapılmış ve Bakanlığın 7 Kasım 1950 tarih ve 2949 sayılı genelgesiyle valiliklere bildirilmiştir Bu genelgeyle köy ilkokullarında okutulan tarım dersi, şehir ilkokullarında ise Türkçe derslerinin birer saatinin din derslerine ayrılması karar altına

²² Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, MÜFV Yayınları, İstanbul 1999, 122

²³ Ayhan, 123

²⁴ Ahmet Hamdi Akseki'nin ilmihalci anlayış çerçevesinde kaleme aldığı din dersi kitapları için bkz. *Ahlak Dersleri*, TC Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Öğüt Matbaası, Ankara 1924; *Askere Din Dersleri*, TC Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Evkafİslamiye Matbaası, İstanbul 1925; *Din Dersleri*, Mümin Çevik ve Ortakları Neşri, İstanbul 1970; *İslam Dini*, 23. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971

²⁵ Ahmet Hamdi Akseki, *Din Dersleri H*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949

²⁶ Bilgin, 78

miştir²⁷. Söz konusu genelge, kitapların değişmeyeceğini de belirlemiş ayrıca öğretmenler için bir rehber kitap hazırlanması gerekliliğini vurgulamıştır. Bu dersleri okutacak kişilerdeki özelliklerin farklılığı bu dönemde de gündeme gelmemiş, klasik yöntemleri esas alan kitaplara dayalı olarak sınıf öğretmenlerinin kendi çabalarının sınırlılığı içine bırakılmıştır²⁸. Anılan genelge gereğince mümkün olduğunca yaşlı öğretmenlerin bu dersin okutulmasında kullanılmasının istenmesi, öğretmen sıkıntısının göstergesi olmakla birlikte daha sonraki uygulamalara geleneksel yöntemlerin ağırlığını hissettirmesinin nedenleri arasında yer almıştır.

Talim Terbiye Dairesi'nin 19.9.1956 tarihli genelgesinde Yörükhan'ın vurguladığı teorik temellendirme esas alınmış ve ortaokullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde İslam'ın iman, ibadet ve ahlakla ilgili esaslarının öğretilmesi belirlenmiştir²⁹. Din derslerinin yeniden uygulamaya konduğu bu dönemde ilmiyalci bir anlayış temel alınmış ve bir Müslüman'ın hayatı boyunca kendisine gerekli başlıca iman, ibadet ve toplumsal alandaki ahlaki bilgilerinin verilmesi esas kabul edilmiştir. Uygulanan din derslerinin bir diğer özelliği de seçmeli olmaları sebebiyle İslam dininin tek bir mezhebine yönelik olmasıdır. Ders kitaplarının ve programlarının incelenmesi sonucunda, Sünni-Hanefi merkezli bir dini anlayışın öğretimde esas alındığını söylemek çok zor değildir.

Talim Terbiyenin genelgesinden sonra, din dersleri üzerinde yapılan tartışmalarda dinin bir sosyalleştirme aracı olarak kullanılması ön plana çıkmaktadır, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 1957 yılında İlahiyat Fakültesi Dergisinde kaleme aldığı "Dine Doğru" isimli makalede din kurumu, sosyal kurumlar arasındaki yeri, dünya uluslarının dine bakışı ve reform hareketleri çerçevesinde sorgulamaktadır. Bu sorgulama sırasında Baltacıoğlu, dinsiz milliyetçiliğin olamayacağı sonucuna ulaşmaktadır³⁰. Baltacıoğlu'nun bu makalesi 1958 yılında Türk eğitiminin mevcut durumunu ele almak maksadı ile kurulan "Milli Eğitim Komisyonu"nun dinle ilgili görüşlerine temel oluşturmuştur. Anılan komisyonun raporunda öğretmen okullarındaki din derslerinin daha sağlam bir öğretimle takviye edilmesi önerilmiş ve bunun gerekçesi de bu öğretim sonucunda edindiği donanımla çalıştığı çevrede daha fazla itibar kazanacağı, toplumdaki zararlı telkin ve temayüllerin önlenmesinde yararlı olacağı şeklinde belirtilmiştir³¹.

1960 yılında. Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı, din öğretimi ile ilgili ilk kitabını, ilköğretmen okullarının ikinci devresi için tavsiye ettiği bir öğretmen el kitabını yayınlamıştır. Bu Neda Armaner ve Zeki Ökmen'in kaleme aldığı "Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler" isimli kitaptır³². Bu çalışmada din dersleri, dinin ruhi hayatın bir tezahürü olduğu düşüncesinden hareket edilerek temellendirilmektedir. Bu temellendirmeden hareket edilerek metotlu ve disiplinli bir din eğitimi genel eğitimin yardımcısı ve en önemli yapıcısı olarak değerlendirilmekte sistemli bir din eğitimi ile kişiye en yüksek ahlak ve insanlık duygusu benimsetmenin mümkün olduğu iddia edilmektedir. Bu yöntem çalışması aynı zamanda din eğitimindeki anlayış değişimi-

²⁷ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 125

²⁸ Ayhan, 126 . Bilgin, 78

²⁹ Bilgin, 78

³⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Dine Doğru*, AÜİFD, I-IV, Ankara 1957,44-59, Bilgin, 80

³¹ Bilgin, 78

³² Neda Armaner-Zeki Ökmen, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodik Bilgiler*, İstanbul 1960

nin de habercisidir. Bu değişimle din eğitiminin duygusal yönü keşfedilmekte ve aynı zamanda ahlakın dini temeli de kabul görmektedir.

13.8.1956 tarih ve 4-7805 sayılı İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 17.9.1956 tarih ve 921 sayılı genelgesiyle orta okullar dengi diğer okulların 1. ve 2. sınıflarına Din Bilgisi dersleri konuldu. Bu derslere velisinden dilekçe getiren öğrenciler girmeyebiliyordu³³. Bu derslerin programı ve tatbikatıyla ilgili esaslarda Müslümanlığın iman, ibadet ve ahlaka müteallik esasların öğretilmesi belirlenmiş ve öğretmen ve öğrencilere yönelik örnek kitapların hazırlanması istenmişti. Bu döneme kadar yürütülen din dersleri uygulamalarına ilişkin düzenlemeleri genel bir değerlendirmeye tabu tutan Halis Ayhan, ilk ve orta okulda okunan bilcümle disiplinlerin özel öğretim metotlarının bulunduğu halde, son derece kritik bir ders olarak gördüğü din bilgisinin verilisindeki özellik üzerinde durulmadığını ve işin öğretmenlerin indi görüş ve anlayışlarına terk edildiği iddia etmektedir³⁴. Aslında bu bir terk etme değil, dönemin şartları çerçevesinde düşünüldüğünde bir kurtarmadır. Çünkü 5. Milli Eğitim Şurası tartışmalarında da belirlediğimiz gibi o dönem karşımıza çıkan en önemli şikayet bu "din öğretiminin terk edildiği ehliyetsiz eller"dir. Din öğretiminin okul çatısı altına alınma çabalarının gerekçesi din dersini okul dışındaki ehliyetsiz ellerden kurtarmaktır. Din öğretimi bu şekilde ehliyetsiz ellerden alınarak okul çatısı altında öğretimin bir konusu haline getirilmektedir. Din dersinin okul çatısı altında yapıyor olmasıyla diğer derslerden bir ders haline gelen bu öğretim alanının kendi özel öğretim yöntemlerini geliştirmesinin ve kendi öğretim elemanlarını oluşturmasının yolu açılmıştır.

Nitekim İlahiyat Fakültesi ve ardından Yüksek İslam Enstitülerinin açılma süreci, din derslerinin okul çatısı altına alınmasından sonra başlamıştır. Bu anlamda ilk dönemde karşımıza çıkan uygulama eksiklikleri ve klasik anlayışın kaldığı yerden devam etmesi gibi olumsuzlukları normal karşılamak gerekmektedir. Bu süreç içinde normal olmayan, din dersinin meşruiyet tartışmalarının olması gerekenden daha uzun sürmesi ve bu dersin program geliştirme çabalarını da olumsuz etkilemesidir.

1960 yılından sonra eğitim planı hazırlamakla görevlendirilen komisyonun çalışmaları sırasında bir de "Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi" teşkil edilmiş, hazırlanan rapor 1962 yılında toplanan 7. Milli Eğitim Şurasına verilmiştir. Bu rapora dayalı olarak din eğitim ve öğretiminin hedefi anılan şurada şu şekilde belirlenmiştir: "Öğrencilere, gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak, karakter ve ahlak eğitimi de tamamlamak üzere, dini duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmaktır". Şurada din eğitim ve öğretiminin hedefleri arasına artık duygu faktörünün de katıldığını tespit etmek mümkündür. Çünkü din öğretiminin hedefleri arasında daha önce "dini duygu" kazandırılması yer almamıştı. Amaçların arasına duygusal boyutun katılması ilk defa bu şurada gerçekleşmiştir.

Liselere din derslerinin girme süreci ise 1967 yılında 271 milletvekilinin meclise önerge vermesiyle başladı. Bu milletvekilleri liselere din derslerinin konması yolunda teklif verince meclis ve kamuoyunda yoğun tartışmalar yaşandı- Tartışmalarla birlikte aynı yıl mecliste kabul edilen önerge uyarınca Talim Terbiye Dairesi 23 Ekim 1967 tarihli kararıyla anılan derslerin lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında oku-

³³ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 128

³⁴ Ayhan, 130

tulmasını kabul etti³⁵. Bu kararda derslerin amacını Talim Terbiye Kurulu şu şekilde belirler: "Milli birlik ruhu içinde, Anayasanın laiklik prensibine ve isteğe bağlılık şartına uygun olmak üzere, lise çağındaki öğrencilere din bilgisi dersi okutmanın başlıca amacı, ilk ve ortaokullarda edinmiş oldukları bilgilere dayanarak, bir manevi alemin varlığını kavratmak, maddi ve manevi değerler arasında sıkı bir bağlılık bulunduğuna, bunların birbiriyle çelişmediğine dikkatleri çekmektir."³⁶

Beyza Bilgin bu derslerle ilgili olarak daha sonra yapılan düzenlemelerle derslere devamın değil devamsızlığın teşvik edildiğini söyler³⁷. Liselerdeki din derslerinin müfredatı, 23 Ekim 1967 tarihli Talim Terbiye Dairesi Başkanlığı'nın kararına göre üç yıl denedikten sonra kesin şekli verilmek üzere düzenlendiği halde, deneme süresi 1976-1977 öğretim yılına kadar devam etmiştir. Bu yıl din bilgisi dersinin müfredatında bazı değişikliklere gidilmiştir. Bilgin¹ in liselerdeki din dersleri üzerine yeni düzenlemeler yapılmadan önce, 1976 yılında tamamladığı alan araştırmasında ulaştığı sonuçlardan birisi dersin amaçlarının öğrencilerin içinde buldukları yaşın ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilmesi gerekliliği ve bunların davranışlara nasıl dönüştürüleceği probleminin çözülmesi gerekliliğidir. Yine sonuç ve öneriler kısmında vurgu yapılan, dersin bazı konularının derinliğine işlenmemiş olması³⁸ ve öğretimin okul çatısı altında sınırlandırılmış olması gibi belirlemeler, bu döneme kadar uygulamadaki din öğretiminin ilmiyalci bir yönetime dayalı olarak yürütüldüğünün göstergesidir.

Okutulmakta olan din derslerinin programları ve kitapları üzerinde geliştirici yönde çalışmaların yetersizliğinin en önemli sebebi din eğitimi alanında çalışan akademisyen ve araştırmacıların özellikle bu derslerin örgün eğitim içinde bulunmasının meşruiyetine odaklanmış olmalarıdır. Bilgin'in çalışması bu düşüncüyü temellendiren iyi bir örnektir. Bilgin'in liselerdeki din derslerinin problemleri üzerine yaptığı alan araştırmasının teorik kısmında din öğretiminin okul çatısı altında yapılması gerektiğinin temellendirilmesi önemli yer tutar. Aynı yöneliş Bilgin'in "Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi" isimli çalışmasında da geçerlidir. Yazıldığı dönemde bu tartışmaların önemli oranda aşılmış olmasına rağmen Cemal Tosun'un "Din Eğitimi Bilimi" isimli çalışmasında da örgün din eğitimi teorik temellendirme çabalarını gözlemlemek mümkündür. Çünkü dönemin özelliği, genel eğitimcilerin din eğitiminin örgün eğitim içinde yapılmasına tavır alışları sebebiyle din eğitimcilerinin en fazla bu konuyu araştırmıştır. Cemal Tosun'un da belirlediği gibi din dersleri üzerindeki bu meşruiyet tartışması, din eğitimi biliminin bilimselleşmesinin önünde bir engel olarak dururken aynı zamanda program geliştirme ve ders kitaplarının gelişiminin yavaş ilerlemesine neden olmuştur³⁹.

Program geliştirme faaliyetlerini eleştirmeyi bir tarafa bırakalım, o dönemde kaleme alınan ders kitaplarıyla ilgili olarak bile şekil başta olmak üzere bir çok eleştiri Bilgin'in araştırmasında alan öğretmenleri tarafından dile getirilmiştir. Öneriler kısmında ders kitaplarının şekil açısından daha iyi hale getirilmesi talebinin bulunması

³⁵ Beyza Bilgin, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara 1980, 69; Ayhan, 251

³⁶ Bilgin, 70

³⁷ a, g. y

³⁸ Bilgin, 152

³⁹ Tosun, 59

ve özellikle kitapların bireyin duygu yönünü yeterince eğitmediği noktasında ortaklaşa bir eleştiri gelmesi bu görüşümüzü desteklemektedir⁴⁰.

Beyza Bilgin'in araştırmasında din derslerinin yöntem olarak gelişiminde etkili olacak en önemli tespit, din derslerine katılımdaki mezhep farklılıklarının etkisi konusundadır. Daha sonra Din Derslerinin zorunlu olduğu dönemde alevlenecek olan mezhep farklılıklarının din derslerini düzenlemede nasıl etkilediği konusunda Bilgin iki farklı örnek sunar. Alevi ailelerin çoğunlukta bulunduğu bir lisenin din dersi öğretmeni, bu lisede din dersine katılımın yüksek olduğunu söylerken bunun sebebini de alevi ailelerin çok dindar olduklarına ve çocuklarının din eğitimine önem verdiklerine bağlamıştır. Yine alevi ailelerin çoğunlukta olduğu başka bir semtteki lisede ise din dersi öğretmeni din dersine katılımın düşük olduğunu söylerken gerekçesini Alevi ailelerin çocuklarını din dersine göndermek istememesine bağlamıştır. Bilgin bu iki farklı örnekten hareket ederek mezhepsel farklılıkların din dersi üzerinde etkili olmadığı gibi bir genel sonuca ulaşmamakla birlikte din dersine karşı takınılan tavırların da salt mezhebi farklılıklarla açıklanamayacağını belirlemektedir⁴¹. Her ne kadar Bilgin, bu dönemdeki din derslerinin mezhebi farklılıklara vurgu yapmadığını söylese de dönemin programları ve ders kitaplarının incelenmesi sonucunda din öğretiminin Sünni-Hanefi ekolüne dayalı bir ilmiyal bilgisini amaçladığını söylemek iddialı bir tavır olmayacaktır. Aynı çizgide gelişen anlayış, daha sonra mecburi din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin programlarına da yansımaktadır.

1980 öncesi genel öğretimde, din eğitimi ve öğretimiyle ilgili en son gelişme 23.9.1976 tarih ve 345 sayılı Talim-Terbiye Kurulu kararı ile Din Bilgisi derslerinin, temel eğitim ikinci kademesinin, orta okulun üçüncü sınıf ile lise ve dengi bütün okulların üçüncü sınıfına konulmuş olmasıdır. Bu düzenleme ile artık İlköğretim 4. sınıftan lise son sınıflara kadar örgün eğitim çatışı altında din dersleri öğretimi söz konusu olmaktadır⁴².

C. SONUÇ

Din kavramı, Türkiye'de örgün eğitim sınırları içinde yalnızca din dersleri çerçevesinde yer almaktadır. Din dersleri ise Cumhuriyetin ilk yıllarındaki zorunluluğunu bir süre devam ettirdikten sonra kaybetmiş, kısa bir kesintiden sonra ise seçmeli olarak programlarda yer almıştır. Gerek Milli Eğitim Şuraları, gerek eğitimle ilgili yapılan ilmi toplantılar ve gerekse din öğretimi üzerine yapılan tüm tartışmalarda din dersleri uzun bir süre meşruiyet tartışması yaşamıştır. Cumhuriyet döneminde, din öğretimi muhteva geliştirme ve program düzenleme çalışmalarına bu meşruiyet tartışmalarının altında gereken zaman ayrılmamıştır.

Cumhuriyetin ilk döneminde din dersleri program ve kitapları, devletin yeniden yapılandırılmasına paralel olarak düzenlenmiştir. Dinle ilgili hurafe ve batıl anlayışların düzeltilmesini amaçlayan, ahlak ağırlıklı ve bireysel dini yaşantıyı ön plana çıkaran bir program taslağı ve bu paralelde kaleme alınan malzemeler gözlenmektedir. Kesinti döneminden sonra seçmeli olarak programlara giren din dersi ise tamamen ilmiyalci bir anlayışla planlanmıştır. Derslerin kitaplarının yazarı A.Hamdi Akseki'nin dayandığı Maturidi-Hanefi anlayış ve kullandığı üslup, uzun süre din öğretimine modellik edecektir.

⁴⁰ Bilgin, 115

⁴¹ Bilgin, 121

⁴² Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 133